
MERKWAARDIGE ORCHIDEEËNVONDSTEN IN 1994

Hans DEKKER

Summary

In this article some rare observations on orchids in the Netherlands are mentioned, viz. of a specimen of *Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata* with two inflorescences, of a number of chlorotic specimens of *Epipactis helleborine* and of a specimen of *D. praetermissa* ssp. *junialis* with deformed flowers.

Zusammenfassung

In diesem Artikel werden einige besondere Orchideenfunde in den Niederlanden erwähnt, und zwar einer *Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata* mit zwei Blütenständen, einer Anzahl chlorotischer Exemplare von *Epipactis helleborine* und einer *D. praetermissa* ssp. *junialis* mit deformierten Blüten.

Samenvatting

In dit artikel worden kort enkele bijzondere orchideeënvondsten uit 1994 in Nederland gemeld, n.l. van een *Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata* met twee bloeiaren, een vondst van een aantal chlorotische exemplaren van *Epipactis helleborine* en een vondst van *D. praetermissa* ssp. *junialis* met misvormde bloemen.

Dactylorhiza maculata ssp. *maculata* met twee bloeiaren

Tijdens een terreinbezoek op 3 juni 1994 aan een veenterrein in Zuid-Nederland werd een krachtig exemplaar gevonden van *Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata* met twee bloeiaren. Het exemplaar stond temidden van een heidevegetatie met schraallandkenmerken. Andere orchideeën die hier voorkomen zijn *Dactylorhiza sphagnicola*, *D. maculata* ssp. *elodes*, *Platanthera bifolia* en *Epipactis palustris*. Ook is hier enkele jaren geleden een exemplaar van *Gymnadenia conopsea* gevonden. Wegens de kwetsbaarheid van het terrein en om 'uitgravers' het niet te makkelijk te maken, zal ik de naam van het terrein niet noemen. Ook buiten dit artikel om zal ik er aan niemand gegevens over verstrekken.

Het terrein heeft enige vermaardheid verworven door de recente ontdekking van *Dactylorhiza sphagnicola*, die hier in klein aantal voorkomt. Deze soort kan hier waarschijnlijk voorkomen vanwege de bijzondere terreingesteldheid. In het op zich 'zure' heideterrein kwelt relatief calciumrijk water op. Hierdoor ontstaat een gradiënt van een vrij basisch naar een zuur milieu. In dit type gradiënt komen vaak bijzondere planten voor. Voor wat betreft de orchideeësoorten die hier voorkomen, staan *D. maculata* ssp. *maculata*, *Epipactis palustris* en *Gymnadenia conopsea* aan de basische kant, *D. maculata* spp. *elodes* en *Platanthera bifolia* aan de zure kant, terwijl *D. sphagnicola* een tussenpositie, precies op de gradiënt, inneemt. Juist omdat dit type gradiënt uiterst zeldzaam geworden is, is deze soortencombinatie in Nederland ook vrijwel verdwenen. Het beheer van een dergelijk uniek terrein is dan ook bijzonder belangrijk. In het onderhavige terrein wordt -voorzover dat tijdens het veldbezoek kon worden ingeschat- begrazing met runderen toegepast. Het gedeelte met de orchideeën wordt daarvan uitgezonderd. In het najaar wordt dit gedeelte mee begraaasd. Dit is een uitstekende oplossing. Een dergelijke vegetatie kan alleen in stand blijven door het jaarlijks afvoeren van de biomassa. Of dit met een machine (tractor met messenbalk, opraapwagen) of door middel van dieren plaatsvindt, is niet echt belangrijk. Direct nadat de dieren de vereiste biomassa hebben weggevreten, dienen ze uit het terrein verwijderd te worden, zodat overbegrazing wordt vermeden. Begrazing heeft tevens als voordeel, dat er meer structuur in de vegetatie wordt aangebracht, zodat meer organismen een plaats vinden in het terreingedeelte. Het dier als maaimachine in het najaar wordt op diverse plaatsen in Nederland met succes toegepast.

Orchideeën met een gespleten stengel waardoor er twee bloeiaren ontstaan, zijn zeldzaam. In de literatuur worden ze zelden gemeld. In Eurorchis 4 meldde ik een vondst van een *Dactylorhiza maculata* met een kort onder de kleine bloeiaren gespleten stengel. In Eurorchis 6 verhaalde ik o.m. over een exemplaar van *D. sambucina* met een vlak boven het rozet gespleten stengel. Hierdoor leek het of er twee planten dicht op elkaar stonden. De in 1994 gevonden plant was zeer krachtig en ongeveer 40 cm hoog. Halverwege de stengel splitste deze zich. Beide stengels hadden krachtige bloeiaren, die nog vol uit moesten gaan bloeien. Beide bloeiaren waren enigszins in elkaar verstrengeld, waardoor het leek alsof de plant een hele brede bloeiaar bezat (foto pag. 93).

Orchideeën met twee bloeiaren zijn een speling der natuur, waaraan geen overdreven waarde moet worden gehecht. Het komt hier en daar incidenteel voor en is leuk om te zien. Belangrijker is het behoud van het terrein waar zich 'toevallig' deze plant bevond temidden van vele andere orchideeën. In een terrein met grote aantallen orchideeën kan men eerder planten met afwijkingen of hybriden vinden dan in terreinen met slechts enkele planten. In veel gevallen zijn de weinige planten, die tegenwoordig nog in een natuurterrein gevonden worden, restanten van veel grotere populaties, waarvan de meeste planten zijn verdwenen door verdroging, verzuring, verbossing, e.d. Opvallend daarbij is, dat van de hele bandbreedte, die van een soort in een terrein kan voorkomen, soms alleen enige extreme exemplaren overblijven. Dit is o.m. het geval in een gedeelte van het Bargerveen, waar enige jaren geleden van *Dactylorhiza maculata* ssp. *elodes* alleen nog enkele onderling sterk afwijkende planten waren overgebleven. Hierdoor krijgt men van

een soort geen goed beeld en kan men aan de hand van een dergelijke populatie geen uitspraken doen over homo- of juist heterogeniteit. Dit verschijnsel doet zich ook voor bij toenemende hybridisatie binnen een terrein. In een degenererend terrein blijven hybriden langer aanwezig dan de kwetsbaarder oudersoorten. Dit is dus een ander proces dan het door verregaande hybridisatie opgaan van de oudersoorten in de hybride, zoals bij *Dactylorhiza*'s wel eens voorkomt.

Zestien chlorotische exemplaren van *Epipactis helleborine*

Tijdens een terreinbezoek in de voorzomer van 1994 werd mij door een medewerker van Staatsbosbeheer verzocht mee te gaan naar een particulier bosje in Drenthe, waarin witte orchideeën zouden voorkomen. Men dacht hierbij aan *Epipactis palustris*. Al snel bleek dat het zeker niet om deze soort kon gaan, vanwege de biotoop, een enigszins gestoorde boszoom, en omdat de gehele planten wit zouden zijn. Tijdens het bezoek bleek dat het hier ging om chlorotische exemplaren van *E. helleborine*. In totaal werden zestien chlorotische exemplaren geteld, die temidden van normale exemplaren groepsgewijs in de bosrand stonden. De meeste planten hadden knoppen, maar deze waren geringer in aantal en slechter ontwikkeld dan bij de gewone exemplaren. Tijdens een bezoek op 20 juli waren de planten nog steeds in knop. Helaas waren er al minder exemplaren te vinden. Tevens waren sommige sterk bruin aan het verkleuren. Bij een bezoek op 28 juli bleek dat de meeste exemplaren al vrijwel waren vergaan, zonder gebloeid te hebben. De overgebleven planten waren slap en hingen in bochten tegen de grond of konden zich nog net oprichten. De bladeren waren grotendeels al verdwenen of bruin verkleurd. Het geheel maakte een trieste indruk, in tegenstelling met de gewone helleborines, die er fier bijstonden. Slechts drie exemplaren hadden een paar weinig geopende bloemen. Bij een ander exemplaar waren alle bloemen er al afgevallen. Tijdens het bekijken van de planten, waarbij deze werden aangeraakt, viel een aantal knoppen er direct af.

De planten stonden in een enigszins verruigde bosrand met een droge, zandige bodem. Het bos bestaat uit een smalle strook met *Quercus robur* en *Betula pubescens*, overgaand naar een dichtgroeïend veentje met enige *Salix*-soorten. Langs het bosje loopt een zandweg. Opwaaiend zand en stuivende meststoffen, alsmede vuil- en grondstort maken, dat zich hier lokaal een storingsvegetatie heeft ontwikkeld met *Urtica dioica*, *Rubus spec.*, *Chamerion angustifolium* en divers grassoorten. Typische bosplanten komen wel voor, zoals *Lonicera periclymenum*, maar van een goed ontwikkelde bosflora is hier geen sprake. Het is opvallend hoe vaak *Epipactis helleborine* juist in dit soort gestoorde bosrandsituaties voorkomt. Vooral langs wegen en paden is blijkbaar juist de goede mate van dynamiek aanwezig, die tot vestiging leidt.

Chlorotische exemplaren komen wel vaker voor, doch ze behoren tot de minder algemene verschijnselen. Vaker komen planten voor met kleurafwijkingen van alleen de bloemen, zoals planten met een veel lichtere of juist veel donkerder bloemkleur. Bekend zijn de zogenaamde albino's die geheel witte bloemen hebben. Bij deze planten is de kleurstof-

synthese gestoord, waardoor opvallende en vreemde kleuren kunnen voorkomen (Buttler 1986). In het geval van chlorotische planten is het bladgroen geheel of vrijwel geheel afwezig. De planten zijn dan, net als b.v. *Neottia nidus-avis*, voor hun voeding totaal afhankelijk van mycorrhiza's. Dit maakt de planten dan ook kwetsbaar en ze behoren daarmee tot de zwakke broeders onder de orchideeën.

De grootte van de planten in Drenthe varieerde van ongeveer 10 tot 40 cm. De stengel was paarsrood gekleurd, terwijl de bladeren en de knoppen perkamentwit van kleur waren. Sommige planten waren op 28 juni al beschadigd, getuige de bruine verkleuring van de bladranden.

Kreutz (1993) meldde, dat chlorotische planten moeilijk tot bloei komen, aangezien ze vaak droogteschade vertonen. Alleen wanneer er sprake is van een regenrijke zomer, zodat de bodem goed vochtig blijft, komen bij de door hem geobserveerde populaties enige exemplaren in bloei. In 1994 was juli de warmste maand sinds 1708. Na het koele en regenrijke voorjaar was de zomer, behoudens enige flinke onweersbuien, droog. Een goede bloei zat er dan ook niet in.

De bloemkleur van de chlorotische planten is, analoog aan de rest van de plant, anders dan bij normale exemplaren. Veelal zijn de bloemen vaalroze of paars tot geheel geelwit of groenig. De bloemen van de gevonden populatie waren kleiner dan de in de directe omgeving bloeiende normale exemplaren van *Epipactis helleborine*. De bloemen bloeiden onregelmatig, d.w.z. dat er tussen de bloemen nog ongeopende knoppen aanwezig waren. De overgebleven bloemen waren zeer fraai. De bloemkleur van de geopende bloemen was prachtig lichtpaars met overgangen naar wit en lila. Het hypochilium was licht vochtig en bevatte dus mogelijk enige nectar. De kleur van het binnenste gedeelte van het hypochilium was donkerroodpaars.

De planten zijn bijzonder opvallend en kunnen vooral in de voorzomer wanneer ze nog vitaal ogen, vanaf het pad zeer goed gezien worden, in tegenstelling tot de normale exemplaren van *Epipactis helleborine*, die door hun overwegend groene kleur wegvallen tegen de groene achtergrond. Door de opvallende verschijning van de chlorotische exemplaren is de kans groot, dat ze geplukt, uitgegraven of anderszins vernield worden. De kans is ook groot, dat door het storten van afval of grond de planten zullen verdwijnen. Het bosje kent geen enkele vorm van beheer. De tijd zal leren of deze bijzondere speling der natuur een lang leven aan de bosrand beschoren is.

Een afwijkende *Dactylorhiza praetermissa* ssp. *junialis*

In mijn tuin heb ik een aantal exemplaren van *Dactylorhiza praetermissa* ssp. *junialis*. Deze heb ik al jaren in een emmer, die is ingegraven in de droge Drentse zandgrond. De planten zijn afkomstig van een bouwproject in Lelystad, waar ze moesten wijken voor wegen en woningen. Daarom konden belangstellenden de planten afhalen. Nu heb ik nog enkele emmers met vochtminnende planten in de tuin, zoals *Iris pseudacorus* en een *Primula*-soort. Tot mijn verbazing vond ik in de emmers in 1993 en in 1994 kiemplanten

van *D. praetermissa* ssp. *junialis*. Eén plant is in 1994 reeds tot bloei gekomen. Het is deze plant, die een sterk afwijkende lip vertoonde. In Eurorchis 4 heb ik bericht over een afwijkende populatie in Drenthe, waarvan vrijwel alle planten een soort rudimentaire lip hadden. De plant bij mij in de tuin leek hier sterk op. Ook hier was de lip licht drielobbig, maar had een zeer lange en smalle middenlob (zie voor een afbeelding Eurorchis 4 1992, blz. 30). Met enige fantasie leek de lip op een miniatuurlip van *Himantoglossum hircinum*. De overige Rietorchissen in mijn tuin hebben heel gewone bloemen. Toch verwacht ik niet, dat de afwijkende plant afkomstig is van zaad van buiten mijn tuin. *D. praetermissa* is in Drenthe behoorlijk zeldzaam en komt rond Hoogeveen niet voor. Daarom zal de afwijkende plant waarschijnlijk het resultaat zijn van een gewijzigde genetische structuur, die in aanleg al aanwezig was bij één van de andere planten. Door afwijkende bodemomstandigheden kunnen afwijkingen bij planten zich openbaren. Ik ben dan ook benieuwd of de andere kiemplanten in twee andere emmers, waarin verschillende substraten aanwezig zijn, ook opgroeien tot 'misvormde' planten.

Slot

Het blijkt dat er in Nederland nog zeer beslist interessante vondsten gedaan kunnen worden. Hier zullen niet snel nieuwe soorten beschreven worden, maar een nieuwe vindplaats van een soort of het vinden van een 'gekke' vorm of variëteit kan natuurlijk wel. Het is daarom aan te bevelen om ook in je omgeving op te letten. Indien een lezer van dit artikel ook merkwaardige planten vindt of heeft gevonden, wil ik deze oproepen de vondsten door te geven, zodat er een beter beeld van een klein, maar boeiend aspect van de orchideeënflora van Nederland ontstaat.

Literatuur

- Buttler, K.P., 1986. Orchideen. München.
Dekker, H., 1992. Afwijkende bloeiwijzen bij orchideeën in Drenthe. Eurorchis 4.
Dekker, H., 1994. Orchideeën in Italië - Resultaten van een trektocht in het voorjaar van 1993. Eurorchis 6.
Kreutz, C.A.J., 1993. Chlorotische Exemplare von *Epipactis helleborine* (L.) Crantz. Ber. Arbeitskrs. Heim. Orchid. 10, nr. 2.

Zie kleurenfoto op pag. 93

Hans Dekker
Mortonhof 42
7908 AP Hoogeveen